

Jolanta Skubisz* <https://orcid.org/0000-0002-2171-4454>
e-mail: j.skubisz@wp.pl

Profilaktyka pedagogiczna w wirtualnej rzeczywistości – implikacje pedagogiczne

https://doi.org/10.25312/2391-5129.30/2020_05jsk

Przestrzeń profilaktyki pedagogicznej należy do najważniejszych pojęć w obszarze szeroko pojmowanej profilaktyki, często jest jednak rozumiana nieprecyzyjnie, wręcz intuicyjnie. Rozwój nowych technologii informatycznych, jak też towarzyszące mu przemiany cywilizacyjne oraz rodzący się nowy model wirtualnego ucznia, coraz bardziej zanurzonego w cyberrealnym świecie, prowadzą do konieczności zmiany interpretacji przestrzeni profilaktyczno-pedagogicznej. Dotyczy to także redefinicji przedmiotu i pola badawczego samego pojęcia profilaktyki pedagogicznej. W rezultacie mamy do czynienia z rzeczywistością praktyki pedagogicznej i profilaktycznej, w której granice między światem realnym i wirtualnym są jedynie umowne, dla każdego inne, i tracą swój sens. Współczesny uczeń staje się podmiotem nowych zagrożeń cyberrealnego świata. Świat ten oznacza spektakularne poszerzenie przestrzeni profilaktyczno-pedagogicznej. To rodzi nowe wyzwania badawcze dla profilaktyki pedagogicznej.

Słowa kluczowe: przestrzeń profilaktyczno-pedagogiczna, rzeczywistość wirtualna, świat realny, świat hybrydowy, cyberprzestrzeń

Wprowadzenie

Najnowsze przemiany informacyjno-komunikacyjne powodują powstanie nowego wymiaru aktywności człowieka w przestrzeni komunikacyjnej tworzonej przez systemy powiązań internetowych. Użytkownicy mogą komunikować się w sieci

---

* Dr Jolanta Skubisz – adiunkt, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi.

i nawiązywać relacje w czasie rzeczywistym. Ta nowa przestrzeń jest wymiarem swoistej aktywności, w której wszelkie działania odbiegają charakterem od środowiska fizycznego. Jest to nowy wymiar, w którym można prowadzić różnego rodzaju działania, w tym działania o charakterze wychowawczym, edukacyjnym oraz profilaktycznym.

A zatem tradycyjne procesy wychowawcze oraz edukacyjne, ale także profilaktyczne według ugruntowanych strategii, koncepcji i założeń programowych stają się coraz bardziej anachroniczne i nieprzystające do wyzwań współczesnego globalnego i wirtualnego świata.

Jak zauważa Bogusław Śliwerski (2016: 30), jednym z atrybutów rzeczywistości jest przestrzenność, toteż pedagogika musi sytuować się w każdym miejscu przestrzeni zarówno realnej, jak i wirtualnej oraz sama powinna posiadać strukturę przestrzenną. Powinniśmy więc badać każdą z tych przestrzeni i włączać się w ich życie, gdyż każda z nich kreuje lub współokreśla rzeczywisty sens życia każdego ucznia i nauczyciela. Nie można oddzielić ich od fundamentów ontologicznych i ontycznych od aksjologicznych.

Niewątpliwie, jak zauważa B. Śliwerski, internet zmienił świat, a świat zmienia internet. Edukacja nie może być spóźnionym włóczęgą w sieci (Śliwerski, 2016: 38) – dotyczy to w konsekwencji także profilaktyki pedagogicznej.

Potrzeba nowego zdefiniowania profilaktyki pedagogicznej wynika z konieczności minimalizowania luki, jaka pojawiła się pomiędzy tradycyjną i konwencjonalną profilaktyką pedagogiczną (szkolną), a wprost wykładniczo rozwijającymi się najnowszymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi i mediami cyfrowymi oraz nowymi szansami ich wdrażania i zastosowania w szeroko pojętym kształceniu.

W chwili obecnej, jak nigdy wcześniej jesteśmy związani ze światem wirtualnym – online. Świat ten często funkcjonuje jako synonim świata prawdziwego, silnie przeżywanego, równie prawdziwie i równie ważnego – z racji odbieranych i przekazywanych mu bodźców. Nie jest to jednak prawdziwy świat, gdyż nie taki jest jego ontologiczny status. Mięwa, co prawda, konsekwencje w naszym życiu realnym, ale przecież nie jest w tym zakresie niczym nowym z psychospołecznego punktu widzenia (Śliwerski, 2016: 29).

Główną tezę podejmowanych rozważań jest stwierdzenie, iż właśnie profilaktyka pedagogiczna w obliczu istnienia świata wirtualnego jest i musi być nowym przedmiotem badań nie tylko nauk społecznych – zwłaszcza pedagogicznych – w których akcentuje się szanse i zagrożenia w przestrzeni realnej, ale także nauk ścisłych, szczególnie informatyki i technologii informacyjnych. Do zasadniczych przesłanek wskazujących na potrzebę wprowadzenia profilaktyki pedagogicznej do wymiaru wirtualnego należy zaliczyć czynniki:

- naukowe – wzbogacenie teorii i praktyki edukacyjno-profilaktycznej, zwłaszcza przedsięwzięć profilaktycznych (na wszystkich poziomach) oraz modyfikacji dotychczasowych, tradycyjnych rozwiązań profilaktycznych i w bada-

- niach na temat programów profilaktycznych, w których w coraz większym stopniu stosuje się technologie informacyjne,
- pedagogiczne – wszyscy nauczyciele i pedagodzy, dyrektorzy placówek oświatowych powinni mieć większe możliwości kształtowania postaw uczniów, także w rzeczywistości wirtualnej, doskonalenia umiejętności i przekazywania wiedzy w formie nowoczesnych transmisji danych,
  - profilaktyczne (resocjalizacyjne) – następuje zmiana roli nauczyciela we współczesnej szkole jako przestrzeni realnej, ale i wirtualnej, której charakter determinuje konieczność zmiany klasycznej (tradycyjnej) profilaktyki pedagogicznej, w tym również formy hybrydowej na profilaktykę cyfrową.

Poza wymienionymi wyżej można wskazać wiele innych czynników, na przykład antropologiczne, kulturowe, etyczne, prawne i zdrowotne.

Powyższe przesłanki wskazują na wyjątkowo duże i dynamiczne przemiany mające określone implikacje społeczno-educacyjne i wychowawczo-profilaktyczne, w których istotne jest znaczenie informacji i wiedzy o najnowszych technologiach tworzących podstawę wirtualnej przestrzeni szkoły.

Problematyka ta mieści się w obszarze zainteresowań wielu dyscyplin naukowych, również edukacji medialnej, e-edukacji, e-learningu, zdalnej edukacji, blended learningu, technologii informacyjno-komunikacyjnych, informatyki, kreatywności, a także aktywności w cyberprzestrzeni jako świecie cyberrealnym (wirtualnym) oraz w ograniczonym zakresie realizacji dotyczy koncepcji nauczania hybrydowego oraz hybrydowej profilaktyki pedagogicznej (szkolnej).

Wielkim wyzwaniem jest konieczność zmiany dotychczasowego modelu profilaktyki pedagogicznej na nowy, w którym media elektroniczne i technologie interaktywne wypełnią funkcje, cele i zadania profilaktyki. Nowy innowacyjny model musi odpowiadać na konkretne potrzeby społeczne – całego środowiska szkolnego i oświatowego. Ma on sprzyjać pedagogicznej innowacyjności i pełnić rolę gwaranta bezpiecznej szkoły w ramach rzeczywistości nie tylko realnej, ale i wirtualnej.

Generalnie dotychczasowe ujmowanie pojęcia i przedmiotu profilaktyki pedagogicznej jest niewątpliwie pokłosiem paradygmatycznego modelu zarządzania w szkole, gdzie często nie bierze się pod uwagę koncepcji wykorzystania wiedzy informatycznej w tym zakresie (zob. Ziarko, 2001). Celowe wydaje się przyjęcie takiej formuły, iż współczesna profilaktyka pedagogiczna to konieczność oparta na wiedzy właśnie informatycznej (technologicznej) w ramach sprawdzonych teorii i poglądów, koncepcji i strategii oraz sygnałów ostrzegawczych o rzeczywistych problemach wirtualnego świata szkoły.

Dlatego głównym celem i zadaniem niniejszej publikacji jest próba analizy możliwości zdefiniowania pojęcia profilaktyki pedagogicznej, jej przedmiotu i pól badawczych przez pryzmat rzeczywistości wirtualnej i przestrzeni szkolno-educacyjnej (zob. Skubisz, 2017: 103–121).

Ontologia profilaktycznej przestrzeni wirtualnej

Przestrzeń jest kategorią epistemiczną, która występuje w różnych naukach. Z tego powodu jest też przedmiotem zainteresowania filozofii, ale zarazem centralną kategorią matematyki, nauk przyrodniczych i humanistycznych, a ostatnio także pedagogiki w ramach koncepcji przestrzeni edukacyjnej (zob. Tkacz, 2008: 316–320; Stańdo, 2017). Koncepcje przestrzeni były rozwijane w ramach europejskiej tradycji filozoficznej w oparciu o doświadczenie zarówno przednaukowe, jak i naukowe. Współczesne koncepcje przestrzeni konstruowane są głównie na kanwie idei, które wysuwane są na gruncie nauk przyrodniczych i matematyki. Jednakże rozwój nauki i technologii, w tym technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych, na tyle jest ważny poznawczo, że przekłada się na modyfikacje koncepcji przestrzeni, które tworzyły się tradycyjnie w kontekście potocznego i naukowego doświadczenia (zob. Roskał, 2008: 279–294; Andrzejewska, Bednarek, Ćmiel, 2013; Lejman, 2013: 323–337; Judycki, 2008: 127–128).

W ostatnich latach dostrzegamy zatem tak w nauce, jak i w filozofii nawrót do traktowania ludzi jako istot przestrzennych, niezwiązanych z fizykalnym obrazem człowieka czasoprzestrzennego. Postrzega się człowieka jako zorganizowaną przestrzennie istotę. Przestrzeń jest zagadnieniem badawczym obecnym w wielu kierunkach, takich jak:

- ontologia przestrzeni (dotyczy wszelkich bytów),
- biologia przestrzeni (dotyczy organizmów żywych),
- ekologia przestrzeni,
- zoosemiotyka,
- socjobiologia przestrzeni,
- antropologia przestrzeni (dotyczy człowieka),
- socjologia przestrzeni,
- aksjologia przestrzeni,
- semiotyka przestrzeni,
- część ekologii humanistycznej lub ekologii człowieka.

Należy zwrócić uwagę, że powstał nawet termin *filozofia przestrzeni*. Utworzył go A. Nowicki w 1985 roku. Przedmiotem filozofii przestrzeni jest badanie (i wartościowanie) przestrzennych wymiarów kultury w jej aspekcie inkontrolologicznym (jako części teorii spotkań) (zob. Nowicki, 1985: 7, 28).

Natomiast współczesna przestrzeń w pedagogice opisywana jest w literaturze przedmiotu w różnorodny i niejednoznaczny sposób. Generalnie przestrzeń ta jest utożsamiana z pojęciem przestrzeni edukacyjnej. Próbuując odpowiedzieć na pytanie, czym jest przestrzeń pedagogiczna czy edukacyjna, czy też przestrzeń sprzyjająca edukacji i profilaktyce, należy najpierw określić pojęcie przestrzeni. W ujęciu filozoficznym jest to jedna z podstawowych cech materii, zwykle charakteryzowana jako całokształt stosunków zachodzących między współistniejącymi obiektami (pod-

miotami materialnymi, tj. ich wzajemne rozmieszczenie – odległości, ich rozmiary i kształty określone przez rozkład materii w ruchu). Przestrzeń w ujęciu fizyki jest odpowiednikiem potocznego pojęcia przestrzeni – trójwymiarowej nieograniczonej rozciągłości (obszaru) lub części tej rozciągłości objętej jakimiś granicami, także miejsca zajmowanego przez dany przedmiot (Rawicz i in., 2007: 186).

Cytowane tu definicje pojęcia przestrzeni w kontekście pedagogiki oraz edukacji generalnie należy rozumieć jako miejsce i pole występowania najróżniejszych sytuacji wychowawczych, dydaktycznych, a także profilaktycznych w rzeczywistości szkolnej (zob. Dudel, Głoskowska-Sołdatow, 2009; Kruk, 2009).

W tym ujęciu metodologicznym przestrzeń profilaktyki pedagogicznej należy rozumieć jako formę współczesnej przestrzeni edukacyjnej, jako jeden z elementów rdzenia pedagogiki.

Nowym wymiarem tej przestrzeni jest niewątpliwie przestrzeń komunikacyjna tworzona przez systemy powiązań internetowych. To pozwala jej użytkownikom na komunikację w sieci i nawiązywanie relacji w czasie rzeczywistym. Mamy tu do czynienia ze spójnym wymiarem różnego rodzaju elementów, wśród których wyróżniamy: systemy i sieci teleinformatyczne, dane i informacje oraz użytkowników. Wymiar ten kształtuje oprócz tradycyjnej rzeczywistości świata naturalnego rzeczywistość wirtualną. William Gibson odnosi tę rzeczywistość do cyberprzestrzeni (Gibson, 1984: 59). Cyberprzestrzeń doczekała się wielu definicji, a ich treść opiera się generalnie na semantyce technologii cyfrowej. Cyberprzestrzeń jest definiowana jako wirtualność nieograniczona przestrzenią i czasem, tj. matematycznie uporządkowane kodem binarnym abstrakcyjne formy rzeczywistości.

W ujęciu filozoficznym wirtualne jest to, co jest potencjalne, a nie istnieje jako akt (Lévy, 2004). *Słownik języka polskiego* przymiotnik *wirtualny* definiuje w dwóch znaczeniach: filozoficznym i informatycznym. *Wirtualny* to stworzony w ludzkim umyśle, ale prawdopodobnie istniejący w rzeczywistości lub mający zaistnieć; wykreowany na ekranie komputera, telewizora, ale tak realistyczny, że wydaje się rzeczywisty (*Słownik języka polskiego*, b.r.). W pojęciu ogólnym wirtualność kojarzy się z niereczywistością, z abstrakcją, stąd wirtualna rzeczywistość brzmi jak antylogia metaforyczna.

Cyberprzestrzeń często jest rozumiana jako rzeczywistość wirtualna. W literaturze stwierdza się między innymi, że rzeczywistość wirtualna ma wszystkie cechy prawdziwego świata oprócz jednej – istnienia (Sitarski, 2002: 139). Nieposiadająca istnienia wirtualność jawi się tu jako wirtualność rzeczywista. Pomimo braku fizycznego istnienia odciska w sposób istotny swój wpływ na rzeczywistości. Realność i rzeczywistość wirtualna znajdują się więc w określonej relacji. Przenikają się wzajemnie, zacierając między sobą granice.

Zarówno rzeczywista przestrzeń edukacyjna, jak i jej forma – przestrzeń profilaktyczna – znajdują się pod wpływem tzw. technologicznej matrycy i sfery wirtualnej, czyli cyberprzestrzeni. Wśród wielu definicji i prób interpretacji bądź re-

interpretacji istoty obiektu określanego mianem cyberprzestrzeni można wyróżnić następujące podstawowe ujęcia:

- cyberprzestrzeń to po prostu internet, jego zasoby i usługi oraz użytkownicy,
- cyberprzestrzeń jest tożsama z wirtualną rzeczywistością generowaną przez komputer, sieć i internet,
- cyberprzestrzeń stanowi w istocie społeczną megasieć – „sieć sieci” (ang. *net of nets*), której uczestnicy indywidualni i grupowi (społeczności) eksploatują zasoby globalne dostarczane przez internet (ogólniej: sieć),
- cyberprzestrzeń to ewoluujący dynamiczny system złożony (ang. *system of systems*) – i takim go należy przede wszystkim postrzegać, bez względu na to, czy eksponowane będą jego techniczne, informacyjne, czy społeczne aspekty (Sienkiewicz, 2015: 93).

Bez względu na przyjętą treść definicji i ujęcie pragmatyczne cyberprzestrzeni, a także prawne¹ to cyberprzestrzeń jest ideą – koncepcją swoistego świata cyberrealnego.

Koncepcja świata cyberrealnego zakłada, że zarówno to, co zwykle się określać mianem rzeczywistości, jak i to, co określa się mianem wirtualu, stanowi wspólnie jeden i ten sam świat. Rzeczywistość i wirtual są wytworami człowieka stanowiącymi zaplecze i źródło kultury. Bez wątpienia oba te światy mają wpływ na jednostki i je kształtują. Oba są równie realne i mają równie namacalne skutki w życiu. Świat cyberrealny w niniejszym ujęciu obejmuje zatem obydwie omawiane rzeczywi-

---

¹ Jednym z niewielu aktów rangi ustawowej, w którym ustawodawca zawarł definicję cyberprzestrzeni, jest Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (Dz.U. 2014, poz. 333 z późn. zm.), która cyberprzestrzeń określa jako przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzoną przez systemy teleinformatyczne, określone w art. 3 pkt 3 ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania polityczne, wraz z powiązaniem pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami. Jak widać, definicja ta nie jest kompletna, bo odsyła do definicji terminu systemy teleinformatyczne zawartej w innej ustawie. Ustawa z 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. 2017, poz. 570 z późn. zm.) system teleinformatyczny definiuje z kolei jako zespół współpracujących ze sobą urządzeń informatycznych i oprogramowania zapewniający przetwarzanie, przechowywanie, a także wysyłanie i odbieranie danych przez sieci telekomunikacyjne za pomocą właściwego dla danego rodzaju sieci telekomunikacyjnego urządzenia końcowego w rozumieniu przepisów ustawy Prawo telekomunikacyjne. Z kolei sieci telekomunikacyjne – zgodnie z definicją zawartą w ustawie z 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. 2016, poz. 1489 z późn. zm.) – to systemy transmisyjne oraz urządzenia komutacyjne lub przekierowujące, a także inne zasoby, w tym nieaktywne elementy sieci, które umożliwiają nadawanie, odbiór lub transmisję sygnałów za pomocą przewodów, fal radiowych, optycznych lub innych środków wykorzystujących energię elektromagnetyczną, niezależnie od ich rodzaju. W nowelizacji Ustawy z 29 sierpnia 2002 r. o systemie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej czytamy: „Przez cyberprzestrzeń [...] rozumie się przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzoną przez systemy teleinformatyczne, określone w art. 3 pkt 3 Ustawy z 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. nr 64, poz. 565 z późn. zm.) wraz z powiązaniem pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami” (Dz.U. nr 156, poz. 1301 z późn. zm., rozdz. 1, art. 2).

stości – wirtualną i realną, jednocześnie podkreślając realność (lecz niekoniecznie prawdziwość) każdej z nich (Sobczak, 2014: 29).

Sposoby wpisywania w tkankę społeczną środowiska pedagogicznego technologii cyberprzestrzeni, tj. świata cyberrealnego, warunkują jej ambiwalentny charakter jako figury zapośredniczającej tożsamość ucznia i nauczyciela wraz z komputerem (połączony przewodami wszechświata). Z jednej strony wirtualizacja umożliwia intensyfikację doświadczeń w zakresie nowych identyfikacji oraz rozwoju form i metod pedagogicznych, w tym profilaktycznych, z drugiej zaś wywłaszcza dotychczasową osobowość ucznia, podporządkowując ją elektronicznej maszynierii, nad którą nie sprawujemy praktycznie żadnej kontroli. Innymi słowy, mamy tu wirtualną osobowość jako prawdę podmiotu rzeczywistości wirtualnej, wyzwalającego się od obciążeń „realnej jaźni”, korzystającego z różnego rodzaju aktywności, w pewnym zakresie również z aktywności edukacyjnej i profilaktycznej.

Gdzie w tym cyberrealnym świecie ulokować profilaktykę pedagogiczną? W jakiej relacji do dylematu tego nowego świata znajduje się konserwatywny i zachowawczy model obecnej profilaktyki pedagogicznej? Cyberprzestrzeń jest bardziej poza szkołą niż w niej – i w tym sensie profilaktyka pedagogiczna sytuuje się na zewnątrz obszaru cyberprzestrzennego. Jest to wybór zachowawczy status quo przestrzeni zawodowej nauczycieli, podyktowany przeważnie swego rodzaju analfabetyzmem przestrzennym oraz brakiem kompetencji informatycznych.

Ontologia profilaktyki pedagogicznej jest niewątpliwie determinowana pojęciami cyberprzestrzeni i internetu, ich naturą, językiem oraz brakiem ograniczeń technologicznych. Poszukiwanie współczesnej definicji profilaktyki pedagogicznej, a zatem również przestrzeni tej profilaktyki powinno uwzględniać ich relacje z pedagogiką oraz aksjomatami tychże pojęć i wyrażać ich sens metodologiczny.

Należy przy tym zaznaczyć, iż jest to wyjątkowo złożony i trudny proces badawczy, kształtujący się w warunkach niebywałego rozwoju różnego rodzaju nurtów, kierunków i specjalności pedagogicznych.

Kreowana jest tu swoista rozmyta przestrzeń pedagogiki (zob. Tanaś, 2010: 283–289; Przyszczykowski, 2009: 74–80). Ogólnie można stwierdzić, że odchodzi się od istoty pedagogiki, a poszukuje się jej kolejnych sensów, odnoszących się do poszczególnych jej elementów (tj. wychowania, kształcenia i edukacji), czyli rdzenia tej pedagogiki, pozostawiając poza nią niestety profilaktykę pedagogiczną. Otóż aktualne koncepcje pedagogiki starają się poszukiwać idei tradycyjnego paradygmatu i rozwijać ją w nowej przestrzeni życia szkolnego, a także całego środowiska pedagogicznego – jednakże bez właściwej analizy praktyki pedagogicznej i profilaktycznej we współczesnej cyberrealnej szkole (zob. Danilewicz, 2010: 42–62).

W konsekwencji internet i przestrzeń wirtualna są nieobecne we współczesnej przestrzeni profilaktyki pedagogicznej. A przecież internet, w odróżnieniu od tradycyjnych mediów i modeli działań profilaktycznych, współtworzy inne, nowe wymiary rzeczywistości, redefiniując młodzieżowy (uczniowski) sposób myślenia

o przestrzeni i o tym, co oni uważają za prawdziwie realne. W środowisku pedagogicznym silne jest jednak przekonanie, że cyberprzestrzeń jak żadne inne medium kompresuje czas i przestrzeń. Internet jest bowiem dla młodzieży głównym źródłem wiadomości (informacji), skarbnicą wiedzy, portalem komunikacji z innymi, a przede wszystkim miejscem rozrywki, a w ostatnim czasie epidemii COVID-19 (koronawirusa) – także obszarem zdalnego elektronicznego kształcenia.

Pod wpływem nowych technologii ulega zmianie charakterystyka podstawowych wymiarów czasoprzestrzeni. Wielość światów (realnego i cyberrealnego), w których żyje współczesny uczeń, stała się faktem, potrzebne są więc wielopoziomowe transformacje przestrzeni edukacyjnej i profilaktycznej. Nowy typ uporządkowania daje możliwość współistnienia różnych form i wymiarów rzeczywistości przestrzennej. Szkoła nie powinna stać się muzeum kredy, ale równie niebezpieczne może okazać się przebalansowanie aktywności ucznia w przestrzeń wirtualną – priorytetem jest w tym wypadku zachowanie równowagi. Odkrywanie warunków przekształcania struktury i dynamiki przestrzeni, w której żyje współczesny uczeń, pozwala określić moment, w którym klasa szkolna przestaje być postrzegana jako miejsce zmieniające relację podmiotowego świata ucznia nie tylko z tożsamością osobową, ale i zbiorową. Intencjonalny proces kształtowania osobowości dziecka musi uwzględniać warunki jego realizacji. Podporządkowanie różnych form przestrzeni, pojawiających się w życiu dziecka czy młodego człowieka, ujawnia też przyjętą przez te jednostki granicę wartości, w tym także wartości bezpieczeństwa szkolnego (Skubisz, 2019: 83; Nowotniak, 2014: 97–114).

Porządkując zagadnienia przestrzeni edukacyjnej oraz przestrzeni profilaktyki pedagogicznej, wypada przypomnieć koncepcję H. Lefebvre'a, który wylicza następujące sposoby ich rozumienia:

- przestrzeń jako czysta forma – nie ma jakichkolwiek interpretacji i ideologii,
- przestrzeń jako twór społeczny – miejsce działań ludzkich oraz produkowanych przez ludzi przedmiotów i rzeczy, obiektywizacja tego, co społeczne, w konsekwencji tego, co duchowe,
- przestrzeń jako przedmiot lub suma przedmiotów, rzecz lub zbiór rzeczy, towar lub zespół towarów,
- przestrzeń jako narzędzie, środowisko, zapośredniczenie (zob. McLuhan, 2004; Kuzior, Janczyk, 2016: 255).

Przestrzeń rozumiana jako narzędzie lub zapośredniczenie zawiera w sobie synonimiczność z większością aspektów nie tylko przestrzeni edukacyjnej, ale również przestrzeni profilaktyki pedagogicznej.

W przestrzeni edukacyjnej bowiem za narzędzie uznaje się przestrzeń wirtualną, natomiast komputer – za środek dydaktyczny (zob. Stańdo, 2017: 15–17).

Podobnie ten model funkcjonuje w przestrzeni współczesnej profilaktyki pedagogicznej. To znaczy, iż mamy tu do czynienia z przestrzenią profilaktyczną w formie działań hybrydowych.

Hybrydowość w przestrzeni profilaktyki pedagogicznej można zdefiniować jako właściwość powstałą w wyniku skrzyżowania lub zmieszania cech, elementów należących do różnych, często odmiennych strukturalnie i odległych genetycznie, przeciwstawnych przedmiotów lub stanów (za: Banasik, Parafianowicz, 2015: 6).

W najprostszym ujęciu hybryda jest połączeniem elementów świata realnego i cyberrealnego o różnym pochodzeniu czy też strukturze. Do procesu profilaktycznego włączane są różnego rodzaju technologie elektroniczne. Jest to zatem połączenie elektronicznych form i metod działań profilaktycznych z tradycyjnymi formami programów profilaktycznych (zob. Głowacki, 2009: 531–533).

Należy zaznaczyć, że obecnie nie są prowadzone żadne działania ewaluacyjne w zakresie stosowanej hybrydyzacji profilaktyki pedagogicznej.

W poszukiwaniu nowych rozwiązań teoretycznych koncepcji profilaktyki pedagogicznej powraca się do pierwotnej treści znaczenia pojęcia samej profilaktyki, co jest symptomatyczne. Otóż w teorii i praktyce profilaktyka była kojarzona z zapobieganiem i przeciwdziałaniem niepożądanym zjawiskom oraz zagrożeniom. Rzeczywistość cyberprzestrzenna przywróciła pierwotne znaczenie terminu *profilaktyka*, zwracając uwagę na jej funkcję ochrony przed zagrożeniami w cyberprzestrzeni. Dla przypomnienia termin *profilaktyka* wywodzi się od greckiego *prophylássein*, co oznacza *strzec się, zapobiegać*. Znaczenia te w języku polskim nie są tożsame. *Strzec* oznacza: po pierwsze, mieć pod opieką, pilnować, dozorować, opiekować się kimś lub czymś, po drugie, przestrzegać czegoś, być posłusznym czemuś, postępować zgodnie z czymś (Bańko, 2007: 208). Strzeżenie jest więc formą ochrony, która, ściśle definiując, oznacza zabezpieczenie przed czymś niekorzystnym, złym lub niebezpiecznym; to osoba lub grupa osób czuwająca nad czymś lub czymś bezpieczeństwem (zob. Rawicz i in., 2007, t. 12: 290; Kopaliński, 1989: 414²).

W ramach takiego ujęcia profilaktyki podjęto już działania na poziomie Unii Europejskiej oraz krajowym w obszarze zapewniania optymalnej ochrony uczniów (nieletnich) w cyberprzestrzeni poprzez wspieranie bezpiecznego środowiska online. Przewidziano tu określone środki ochrony zarówno w płaszczyźnie legislacyjnej, jak i na gruncie innowacyjnych rozwiązań technicznych zabezpieczeń infrastruktury informatycznej (zob. Ćmiel, 2013: 53–66).

Niezależnie od tych środków, ich cech informatycznych (cyfrowych), czyli ich polisensoryczności oraz interaktywności istnieje konieczność poszukiwania nowych metod i modeli działań profilaktycznych. Świat wirtualny (cyberrealny) zmusza ucznia do innej niż dotychczas aktywności dydaktycznej i profilaktycznej. W tym ujęciu celem oddziaływań profilaktycznych jest uczeń jednocześnie realny, prawdziwy, ale też uczeń wirtualny. Należy wszakże pamiętać, że cyfrowe i matematyczne przedstawienie rzeczywistości osłabia, a często zrywa ontologiczną więź

---

² Wskazuje się tu pochodzenie profilaktyki, tj.: „etymologicznie – gr. *prophylaktós* ‘zapobiegawczy’ od *prophylássein* ‘strzec się’; zapobiegać; profilaktyka (*phylássein*) ‘strzec’; chronić od *phylaks* – ‘straż, warta’” (Kopaliński, 1989: 414).

z rzeczywistością, sprzyjając przemieszaniu prawdy i fikcji, tego, co naturalne i sztuczne, rzeczywistości i odwzorowania tego, co wydaje nam się rzeczywistością. Umożliwia to manipulację kodami, obrazami i symbolami. Pojawia się więc szerokie pole dla badań profilaktyki pedagogicznej (Mayor, Bindé, 2001: 303).

Niezbędna wydaje się również nowa metodyka wykorzystania środków informatycznych w profilaktyce, gdyż dotychczasowe próby określenia ich roli przez tradycyjne kategorie nie sprawdzają się. Powstają natomiast nowe specyficzne zagrożenia natury profilaktycznej, które mają związek właśnie z technologiami informatycznymi. Możemy wśród nich wyróżnić:

1. Zaburzenia funkcji poznawczych, które mogą prowadzić do niemożności kontynuowania nauki:
  - a) zaburzenia percepcji, płynności uwagi, ograniczenie lub utrata zdolności logicznego myślenia, poczucie zagubienia, natrętne myśli, zachowania kompulsywne, zaburzenia pamięci,
  - b) „syndrom odstawienia”, niekiedy o drastycznym przebiegu.
2. Ucieczkę od świata realnego do sztucznego, wirtualnego:
  - a) złudne poczucie siły i przynależności, często patologicznej rywalizacji, bez respektowania zasad etycznych, odrzucenie dążenia do prawdy, sprawiedliwości, uznawania godności osoby ludzkiej, traktowanie agresji i walki jako normy w świecie realnym,
  - b) złudne poczucie wolności, bycia niezastąpionym, przymus bycia on-line, potrzeba autoprezentacji i poczucia obecności.
3. Specyficzne postacie patologii społecznej:
  - a) nieuzasadniona indywidualna lub zbiorowa agresja i autoagresja oraz frustracja,
  - b) powielanie wzorców patologicznych i destrukcyjnych,
  - c) dostęp do patologicznych grup o celach niejasnych, działających na pograniczu prawa bądź poza prawem,
  - d) dostęp do „toksycznych” grup kulturowych, parareligijnych, pseudoterapeutycznych, kryptosatanistycznych lub jawnie satanistycznych, proklamujących ideologię destrukcji, zła, agresji i nihilizmu.
4. Uzależnienia:
  - a) syndrom Internet Addiction Disorder – niejednorodne zjawisko uzależnienia od internetu, tj. wewnętrzny przymus bycia w sieci,
  - b) syndrom technohipnozy, czyli popadanie w trans przez dzieci w trakcie oglądania reklam lub podczas gier komputerowych,
  - c) syndrom ASC – bardzo intensywne korzystanie z komputera, które może doprowadzić do zmienionych stanów świadomości, syndrom ten ułatwia akceptowanie różnych nakazów i zakazów oraz groźnych społecznie ideologii,
  - d) uzależnienie od rzeczywistości wirtualnej, oznaczające ucieczkę od realnego świata dzięki różnym technikom wirtualnym,

- e) uzależnienie od programów, które zawierają elementy psychomanipulacji, technik perswazyjnych i bodźców podprogowych bazujących na procedurach NLP, technik kontroli umysłu, technik bioneuromanipulacyjnych (Stepulak, 2016: 42–43; zob. Lizut, 2014; Aleksandrowicz, 2016).

Profilaktyka pedagogiczna stoi zatem przed poważnym wyzwaniem, tym pilniejszym, że dokonana nie tak dawno (1 września 2017 roku) reforma systemu edukacji nie znalazła właściwego miejsca dla profilaktyki pedagogicznej, ograniczając się w zasadzie do kategorii pedagogicznej programów wychowawczo-profilaktycznych. W dalszym ciągu aktualna jest definicja profilaktyki pedagogicznej określająca, że jej zadaniem i celem jest zabezpieczenie rozwoju jednostki przed zaburzeniami, które niesie ze sobą system bodźców uniemożliwiających pozytywną adaptację społeczną. Czynności profilaktyczne skupiają się w ten sposób na czynnościach badawczo-poznawczych oraz wychowawczych (Kuberska-Gaca, Gaca, 1986: 23; Śliwa, 2015).

W treści tychże definicji pominięto aspekt celów i roli oraz znaczenia współczesnej profilaktyki pedagogicznej, która powinna być przewodnikiem dla uczniów w drodze odkrywania tożsamości cyberprzestrzennej (wirtualnej). To taka profilaktyka powinna wspierać uczniów w rozumnym szukaniu różnego rodzaju odpowiedzi życiowych. Ważne jest przede wszystkim, by profilaktyka ta była dostępna dla uczniów w sferze wirtualnej.

Zamiast zakończenia

Jednym z najważniejszych celów i zadań współczesnej profilaktyki pedagogicznej jest przygotowanie uczniów do podróży między światami, czyli w obrębie świata realnego, wirtualnego, ale i hybrydowego, w szczególności przygotowanie ich do powrotów ze świata wirtualnego do realnego. To przygotowanie uczniów powinno się odbywać z zachowaniem wszelkiego rodzaju wcześniej wspomnianych środków ochrony przed zagrożeniami cyberprzestrzennymi oraz przed lękiem wobec światów realnego i wirtualnego. W tym miejscu należy za Andrzejem W. Nowakiem (2020: 30–31) przypomnieć, że internet, którego rozwój początkowo następował w imię innowacyjności i nie podlegał takiej kontroli jak prasa czy telewizja, stał się dziś jedną z ważniejszych społecznie „infrastruktur lęku”. Urynkowienie informacji, pogoń za klikalnością, wytworzenie pozorów debaty przez umożliwienie wypowiedzi wszystkim uczyniły z internetu, szczególnie tego z okresu sieci społecznościowych, podstawowy generator społecznych lęków, także tych związanych z nauką, na wszystkich poziomach kształcenia.

Naszkicowane aspekty profilaktyki pedagogicznej w sferze wirtualnej wskazują na nieuniknioną potrzebę zainteresowania się tą dziedziną pod kątem ruchliwości przestrzennej. Wynikają one z coraz silniejszych rozmaitych powiązań i różnic pojęciowych współcześnie funkcjonującej hybrydowej przestrzeni profilaktycznej oraz nowej mentalności indywidualnej uczniów i nauczycieli. Są one konsekwencją

możliwości wszechstronnej komunikacji oraz rozwoju techniki, informatyki, form organizacyjnych we wszystkich obszarach życia szkolnego. Dlatego też nadrzędnym zadaniem dyskursu pedagogicznego i badań naukowych jest towarzyszenie aktualnym doświadczeniom funkcjonowania współczesnej praktyki profilaktycznej zarówno w świecie realnym, jak i wirtualnym.

Bibliografia

- Aleksandrowicz T.R. (2016), *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, t. VIII.
- Andrzejewska A., Bednarek J., Ćmiel S. (red.) (2013), *Człowiek w świecie rzeczywistym i wirtualnym – nowy wymiar zagrożeń w świecie realnym i wirtualnym*, WSGE, Józefów.
- Banasik M., Parafianowicz R. (2015), *Teoria i praktyka działań hybrydowych*, „Zeszyty Naukowe AON”, nr 2(99).
- Bańko M. (red.) (2007), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 5, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ćmiel S. (2013), *Ochrona nieletnich w cyberprzestrzeni poprzez bezpieczne środowisko online w działaniach Unii Europejskiej*, [w:] A. Andrzejewska, J. Bednarek, S. Ćmiel (red.), *Człowiek w świecie rzeczywistym i wirtualnym – nowy wymiar zagrożeń w świecie realnym i wirtualnym*, WSGE, Józefów.
- Danilewicz W. (2010), *Pedagogika społeczna w poszukiwaniu i budowaniu nowej rzeczywistości – perspektywa czasu i przestrzeni*, [w:] M. Sobecki (red.), *Pedagogika wobec wyzwań współczesności. Humanistyczny wymiar kapitału ludzkiego*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, Łomża.
- Dudel B., Głowska-Soldatow M. (2009), *Współczesna przestrzeń edukacyjna uczniów klas młodszych*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2738/1/Barbara%20Dudel%2C%20Ma%20G%20oskowska-So%20datow_Wsp%20C3%B3%20czesna%20przestrze%20edukacyjna%20uczni%20C3%B3w%20klas%20m%20odszych.pdf [dostęp: 9.04.2020].
- Gibson W. (1984), *Neuromancer*, Ace Books, New York.
- Głowacki P. (2009), *Nauczanie hybrydowe – koncepcje i rozwiązania*, „Pomiary – Automatyka – Kontrola”, vol. 55, nr 7.
- Judycki S. (2008), *Cztery motywy idealizmu Kanta i ich krytyka*, „Roczniki Filozoficzne”, t. LVI, nr 1.
- Kopaliński W. (red.) (1989), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.

- Kruk J. (2009), *Przestrzeń i rzecz jako środowisko uczenia się*, [w:] D. Klus-Stańska, M. Szczepaska-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Kuberska-Gaca K., Gaca A. (1986), *Profilaktyka niedostosowania społecznego w szkole*, WSiP, Warszawa.
- Kuzior A., Janczyk J. (2016), *Cyberprzestrzeń – poszerzona przestrzeń społeczna – wybrane obszary ewaluacji*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, seria Organizacja i Zarządzanie, z. 87.
- Lejman J. (2013), *Człowiek a przestrzeń – przebywanie w przestrzeni (o filozofii „spacjocentrycznej” uwag kilka)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. IX.
- Lévy P. (2004), *Drugi potop*, <https://portal.tezeusz.pl/2004/11/27/drugi-potop-pierre-levy/> [dostęp: 9.04.2020].
- Lizut J. (red.) (2014), *Zagrożenia cyberprzestrzeni*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Janusza Korczaka, Warszawa.
- Mayor F., Bindé J. (red.) (2001), *Przyszłość świata*, Fundacja Studiów i Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- McLuhan M. (2004), *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa.
- Nowak A.W. (2020), *Czy przegrywamy wojnę idei?*, „Forum Akademickie”, nr 3.
- Nowicki A. (1985), *Przestrzeń spotkań. Prolegomena do inkontrolowanej filozofii przestrzeni*, [w:] A. Nowicki (red.), *Filozofia przestrzeni*, UMCS, Lublin.
- Nowotniak J. (2014), *Szkoła jako „miejsce” w kontekście odpowiedzialności nauczycieli za przestrzeń edukacyjną*, [w:] G. Mazurkiewicz (red.), *Edukacja jako odpowiedź: odpowiedzialni nauczyciele w zmieniającym się świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Przyszczykowski K. (2009), *Rozmyta przestrzeń pedagogiki*, [w:] M.J. Szymański (red.), *Debata edukacyjna*, Akademia Pedagogiczna im. Edukacji Narodowej, Kraków.
- Rawicz J., Bydlińska-Czernuszczyk Z., Maziarska E., Ostrowska W., Jewdokimow E., Gorlewski W., Kossakowski M. (oprac.) (2007), *Encyklopedia*, t. 12 i 15, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków.
- Roskal Z.E. (2008), *Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody*, „Roczniki Filozoficzne”, t. LVI, nr 1.
- Sienkiewicz P. (2015), *Ontologia cyberprzestrzeni*, „Zeszyty Naukowe WWSI”, nr 13, vol. 9.
- Sitarski P. (2002), *Rozmowy z cyfrowym cieniem. Model komunikacyjny rzeczywistości wirtualnej*, Rabid, Kraków.
- Skubisz J. (2017), *Profilaktyka bezpieczeństwa gimnazjalnego jako przedmiot i pole badawcze*, [w:] I.M. Stępkowska, K.M. Stępkowska (red.), *Innowacje w nauce i społeczeństwie wczoraj i dziś – perspektywa interdyscyplinarna*, t. 1, UKSW, Warszawa.

- Skubisz J. (2019), *O profilaktyce na rzecz bezpieczeństwa szkolnego – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa.
- Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pl/wirtualny> [dostęp: 9.04.2020].
- Sobczak K. (2014), *Tożsamość czy tożsamości? Ja w świecie cyberrealnym*, [w:] Z. Rykiel, J. Kinal (red.), *Wirtualność jako rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Stańdo J. (2017), *Organizacja przestrzeni sprzyjającej edukacji informatycznej – wyzwania*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.
- Stepulak M.Z. (2016), *Cyberprzestrzeń a zagrożenia wychowawczej roli systemu rodzinnego*, „Studia i Prace Pedagogiczne”, nr 2016(3).
- Śliwa S. (2015), *Profilaktyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Opole.
- Śliwerski B. (2016), *Czy sieć zastąpi szkołę i rodziców w edukacji i wychowaniu? Nowe wyzwania dla rodziców i systemu edukacji*, [w:] M. Tanaś (red.), *Nastolatki wobec internetu*, Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa, Warszawa.
- Tanaś M. (2010), *Pedagogika wobec wyzwań technologicznych współczesności*, [w:] J. Morbitzer (red.), *Człowiek – media – edukacja*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Tkacz T. (2008), *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 12.
- Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne (załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 sierpnia 2016 r., poz. 1489).
- Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lutego 2017 r., poz. 570).
- Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, Dz.U. 2005, nr 64, poz. 565.
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej, Dz.U. 2014, poz. 333 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2002, nr 156, poz. 1301.
- Ziarko J. (2011), *Zarządzanie wiedzą o zagrożeniach i bezpieczeństwie uczniów w rozwijaniu szkolnych systemów bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Summary**Pedagogical risk-management in virtual reality - pedagogical implications**

The latest information and communication changes create a new dimension of human activity in the communication space created by the systems of internet connections. It allows its users to communicate on the web and establish relationships in real time. This new space is a dimension of a specific activity in which all activities differ in nature from the physical environment. It is a new dimension in which various types of activities can be carried out, including educational, educational and risk-management activities.

Traditional upbringing, educational and risk-management processes, well-established strategies, concepts and assumptions, are becoming more and more anachronistic and inconsistent with the challenges of the contemporary global and virtual world. This article seeks to analyse the possibility of defining the concept of pedagogical risk management, its subject and research fields through the prism of virtual reality and the school-educational space.

Keywords: risk-management and pedagogical space, virtual reality, real world, hybrid world, cyberspace